

Bicentenarul anexării Basarabiei. Noi lansări de carte la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului

Întregind seria manifestărilor cultural-științifice din ultimii ani închinată aniversării a 200 de ani de la anexarea teritoriului dintre Nistru și Prut de către Imperiul rus în 1812, la 20 aprilie a. c. Centrul de Studii Ruse și Sovietice “Florin Constantiniu” din cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului a organizat dezbateră cu titlul *Destinul tragic al Basarabiei*, ocazionată de prezentarea cărților *Basarabia și destinul ei secret. Mărturii și documente istorice* de Vasile Sturza și *Apostol D. Culea în slujba românilor din Basarabia* de Cornel Popescu, Cristina Narcisa Vergatti și Radu Ștefan Vergatti¹. La evenimentul onorat de prezența ambasadorului Republicii Moldova la București, Mihai Gribincea, și a ministrului-consilier al ambasadei, Emil Jacotă, au luat parte autorii volumelor, Vasile Sturza și Radu Vergatti, istoricii Ioan Chiper, Ioan Scurtu, Ion Constantin, cercetătoarea Anna S. Gladysheva (Institutul de Slavistică al Academiei de Științe a Federației Ruse), profesorul universitar Antoaneta Olteanu (Facultatea de Limbi și Literaturi Străine), precum și un numeros public alcătuit din oameni de carte, reprezentanți din *mass media*, cercetători și studenți. Discuțiile au fost moderate de gazda institutului, Ion Buga, istoric și fost diplomat în Federația Rusă, care a reiterat faptul că la Centrul de Studii Ruse și Sovietice “primează, ca întotdeauna, dezbateră pur științifică și fără emoție”.

Demersul științific al lui Vasile Sturza – jurist, om politic și diplomat², cunoscut publicului din țara noastră în special prin prisma mandatului său de reprezentant și negociator al Republicii Moldova în problema reglementării conflictului transnistrean la începutul anilor 2000, astăzi consilier al președintelui Republicii Moldova pe domeniul reintegrării țării – a captat atenția celor prezenți datorită amplei prezentări făcute de un expert al istoriei românilor din prima jumătate a secolului al XX-lea și bun cunoscător al arhivelor, profesorul Ioan Scurtu. “O carte masivă de 656 de pagini, realizată în condiții grafice excelente, una dintre cele mai reușite privind problema Basarabiei în contextul anexării sale de URSS și cea dintâi lucrare apărută în România cu o bază documentară atât de bogată, însoțită de ilustrații și adnotări”, a subliniat apăsând referențul volumului *Basarabia și destinul ei secret*. Cele 577 de documente înseriate provin de la un număr impresionant de instituții de arhivă din Rusia, Europa și SUA, și anume de la: Arhiva de Stat a Federației Ruse, Arhiva de Politică Externă a Imperiului Rus, Arhiva Serviciului Federal de Securitate al Rusiei (FSB), Arhiva Ministerului Apărării Naționale al Federației Ruse, Arhiva Ministerului Afacerilor Interne al Federației Ruse, Arhiva de Stat Rusă a Flotei Militare Maritime, Arhiva de Stat Rusă a Economiei, Arhiva Centrală a Germaniei, Arhiva Ministerului pentru Securitatea Statului (STASI) al Republicii Democratice

¹ Vasile Sturza, *Basarabia și destinul ei secret. Mărturii și documente istorice*, București 2016; Cornel Popescu & Cristina Narcisa Vergatti & Radu Ștefan Vergatti, *Apostol D. Culea în slujba românilor din Basarabia*, Pitești 2016.

² Vasile Sturza a fost prim-viceprocuror general al Republicii Moldova (1991-1994), ministru al Justiției (1994-1998), ambasador extraordinar și plenipotențiar al Republicii Moldova în Republica Bulgaria și, prin cumul, în Republica Albania, Republica Macedonia, Serbia și Muntenegru (2003-2005), în sfârșit, ambasador extraordinar și plenipotențiar al Republicii Moldova în Federația Rusă și, prin cumul, în Republica Kazahstan și în Republica Uzbekistan (2005-2008).

Germane, Arhiva Federală din Germania, Arhivele Naționale ale Marii Britanii, Arhivele Naționale ale Franței, Arhiva Națională a SUA, Agenția de Stat de Arhivă din Bulgaria ș. a. Documentele sunt publicate în ordine cronologică, primul fiind textul *Tratatului de Pace* din 1812 dintre Poarta Otomană și Rusia, iar documentul final o scrisoare a consilierului prezidențial Vasile Sturza adresată președintelui Republicii Moldova, Nicolae Timofti, pe tema ideii despre un posibil schimb de populații cu Ucraina.

I. Scurtu a ținut să dezvolte în manieră proprie un aspect pe care îl consideră “ocolit” de istoriografia românească postdecembristă: poziția manifestată de aliații anglo-americiani față de Pactul Molotov-Ribbentrop din 1939 și Protocolul său adițional secret în timpul celei de-a doua conflagrații mondiale. Dacă la începutul războiului guvernele britanic și american au declarat că nu vor recunoaște nicio modificare teritorială survenită în Europa după 1 septembrie 1939, ulterior, în contextul intensificării negocierilor pentru formarea coaliției antinaziste, poziția Marii Britanii și a SUA a arătat flexibilitate față de cererile URSS. Chiar în cursul primei sale vizite oficiale la Moscova, la 16 decembrie 1941, ministrul de Externe al Marii Britanii, Sir Anthony Eden, a luat cunoștință de intenția exprimată de V. M. Molotov, șeful diplomației sovietice, de a redobândi pentru Uniunea Sovietică granițele avute la 1 februarie 1941, dată la care îngloba teritorii ocupate de la Polonia (vestul Ucrainei și al Belorusiei) la 17 septembrie 1939 și de la România (Basarabia și nordul Bucovinei) în vara lui 1940. Treptat, pe măsura înmulțirii victoriilor Armatei Roșii pe front și a consolidării prezenței militare sovietice în Europa Occidentală și de Sud-Est, “cei trei mari” au pierdut din vedere principiile proclamate în Carta Atlanticului cu privire la schimbările teritoriale produse în timpul războiului și la dreptul popoarelor ocupate de a-și alege forma de guvernământ. Remarcăm observația lui I. Scurtu, potrivit căreia în documentele internaționale încheiate în perioada războiului aliații coaliției antihitleriste au înfățișat evenimente produse în vara anului 1940 în Basarabia în termenii unui “tratat” româno-sovietic... “Întrucât Carta Atlanticului nu accepta principiul de *dictat*, Marile Puteri au introdus ideea de *tratat*”, de unde și verdictul: “democrația a funcționat și funcționează atunci când este vorba de interesele lor...”. Considerăm că problema nu necesită clarificări suplimentare, de vreme ce ea este iscată de o traducere insuficientă din limba rusă a cuvântului *договор* (sau: *договоренность*), care semnifică nu doar “tratat”, “acord”, “pact”, “convenție” sau alt document juridic încheiat între state, ci și “înțelegere”, “învoială”, “contract” între părți (țări), procedeu menit a pune de acord poziții divergente și a contribui în acest fel la stabilirea relațiilor pașnice dintre ele. Condițiile ultimative sovietice de la 26 și 27 iunie 1940, la îndeplinirea cărora statul român a consimțit, au avut exact rolul de a preveni războiul. chiar dacă au comportat o conotație negativă din punct de vedere moral și etic, deoarece prin definiție ultimatumurile exclud dorința de negociere, fiind asociate cu șantajul.

Ion Constantin, un alt cercetător al problemelor basarabene, a elogiat aportul istoriografic al lui Vasile Sturza, plasând apariția volumului în contextul comemorării bicentenarului anexării Basarabiei la Congresul diasporci unioniste, care a avut loc anul acesta la Chișinău. Istoricul a relevat importanța și diversitatea surselor de arhivă folosite de autor, cu precădere a documentelor din Arhiva FSB și din Arhivele germane referitoare la preliminariile Pactului Molotov-Ribbentrop și la ocuparea de către Uniunea Sovietică a întregii Bucovine moldovenești, ilustrate exemplar în corespondența diplomaților naștiți și sovietici (Ernst von Weizsäcker, Carl August Clodius, Veaceslav Mihajlovici Molotov, Ivan Mihajlovici Majski). Apoi, sociologul Ion Popa, reprezentantul Editurii Litera (care a tipărit cartea), a împărtășit celor prezenți din propriile emoții prilejuite de lectura cărții lui

Vasile Sturza, “o carte-document destinată cercetătorilor și nu culturii de masă, al cărei punct-cheie se învârtă în jurul Pactului Molotov-Ribbentrop”. Remarcăm că vorbitorul a accentuat progresele atinse de istoricii din Țările Baltice și Polonia în studiile privind înțelegerea dintre Hitler și Stalin din 1939, a evidențiat punctele forte ale cărții și în egală măsură minusurile, printre care lipsa unui indice “de nume”, util cercetătorilor, și nevoia unui rezumat “mai dezvoltat” al documentelor. Nu în ultimul rând, responsabilul cu traducerea documentelor din limba rusă, Antoaneta Olteanu, profesor la Facultatea de Limbi și Literaturi Străine de la Universitatea București, a scos în relief faptul că volumul este deosebit de necesar pentru că “sunt documente – scrisori diplomatice și rapoarte, corespondența inedită a șefilor de state și de guverne, mărturii ale liderilor lumii –, ce provin din Arhive la care nu se ajunge deloc ușor”.

Partea a doua a acțiunii a cuprins intervențiile pe marginea cărții semnate de autorii Cornel Popescu, Cristina Narcisa Vergatti și Radu Ștefan Vergatti, închinată lui Apostol D. Culea (1882-1949), scriitor, redactor, traducător, pedagog marcant și militant pentru drepturile naționale și istorice ale românilor din Basarabia. Dacă în linii mari este știută traiectoria vieții acestui fiu de țăran din comuna Sudiți, județul Ialomița, discipol al lui Nicolae Iorga, cu studii și specializări în România și în Italia, purtând un prenume predestinat educării poporului, cei trei autori au făcut un profil complet al scriitorului, accentuând perioada petrecută de protagonist în Basarabia în anii 1917-1923, una mai puțin cunoscută cititorilor noștri.

După absolvirea Școlii Normale din Galați în 1902, Apostol Culea a ocupat vreme de zece ani un post de institutor în județ. În orașul de la malul Dunării se apropie de ideile misionare ale “Mișcării învățărești” de dinainte de război, cristalizate în jurul mentorilor C. Ionescu-Lungu, I. G. Dumitrașcu, I. Voiculescu, V. Păunescu, D. V. Țoni, precum și I. Mihalache, viitorul politician țăranist din Topoloveni (Argeș) ș. a., cu toții pătrunși de idealul luminării poporului și al apropierii școlii românești de mișcarea socială de la sate. Pedagogul din Sudiți s-a evidențiat în calitate de secretar general de redacție la revista *Vremea Nouă*, care i-a polarizat pe mai toți marii pedagogi ai timpului. Cu puțin înaintea Primului Război Mondial, Apostol Culea s-a transferat de la Galați la Tulcea, unde a funcționat un an de zile ca director al Școlii Primare de la Mila 23, perioadă de care se leagă primele contacte cu rușii lipoveni și cu basarabienii care veneau adesea în Delta. Cartea descrie cu lux de amănunte o excursie entuziastă a învățătorilor din județele Brăila, Galați și Tulcea, la care a participat și Apostol Culea, întreprinsă în anul 1912 la Ismail, dincolo de Dunăre, cu vasul “Tudor Vladimirescu”. Călătoria a fost marcată de o adevărată efuziune a sentimentelor naționale la institutorii din România și la cei din Basarabia, atrăgând asupra sa atenția *Ohranei* țariste... În continuare, după un an de studii pedagogice aprofundate în Italia, conflagrația mondială l-a plasat pe Apostol Culea corespondent la Direcția de Propagandă, de unde în sfârșit, în 1917, este trimis în Basarabia.

Alături de zecile de propagandiști culturali dintre Nistru și Prut, printre care Onisifor Ghibu, Petre Cazacu, Ștefan Ciobanu, Constantin Noe, Dumitru Munteanu-Râmnic, Ioan Mateiu, Leon Boga, Mihail Sadoveanu, Nicolae Dunăreanu, Romulus Cioflec, George Tofan, Ovid Țopa, Petre V. Haneș, Mihai Baci, Eusebie Cozmiuc, Maria Botezatu, Pintealea Telegă, Liviu Marian, Axente Banciu, Atanasie Popovici, Emanuil Iliuț, Nicolae Vlad și mulți alții, “apostolul” Culea și-a adus din plin contribuția la revitalizarea mișcării naționale românești în provincie, debutate încă în anul 1905.

Revoluția rusă din februarie 1917 și proclamarea drepturilor popoarelor din Rusia la autodeterminare a făcut posibilă reafirmarea instinctului național al românilor

basarabeni. Redacția ziarului *Cuvânt Moldovenesc* a devenit, în primăvara anului 1917, cel mai frecventat loc de întâlnire a intelectualilor, ofițerilor, soldaților și țăranilor cu sentimente naționale din Basarabia. În dezbaterile de la sediul ziarului s-a născut planul reluării activității vechii Societăți Culturale Moldovenești de la 1905 și al creării unui “partid național moldovenesc”, cu scopul declarat de a începe o muncă serioasă pentru realizarea principiilor proclamate de revoluție, împărțirea pământurilor la țăranii și autodeterminarea popoarelor din Imperiul rus. De la Iași au sosit emisari ai Guvernului român, în frunte cu C. Stere, de la Odessa, Poltava, Herson au trecut prin Chișinău personalități sonore refugiate în sudul Rusiei, ca Nicolae Iorga, Constantin Argetoianu, Alexandru Averescu, Duiliu Zamfirescu, Ion Nistor, Teodor Ștefanelli, Octavian Goga, Petre Rășcanu, în sfârșit, de la Darnița și Kiev au venit în capitala Basarabiei mulți dintre foștii prizonieri ardeleni din armata austro-ungară. Peste tot în Basarabia au apărut partide, grupări politice, organizații, “soviete”, “consilii”, “comitete executive” și s-au ținut “congrese naționale” ale intelectualilor, învățătorilor, preoților, țăranilor, muncitorilor, soldaților și ofițerilor. Pe Apostol Culea îl găsim printre observatorii la Congresul învățătorilor din Basarabia din 28 mai 1917, pe urmă la congresul celor peste cinci sute de delegați ai militarilor basarabeni din unitățile armatei și flotei rusești. Întrunirea s-a desfășurat la Chișinău, la 20-25 octombrie 1917, și a votat în unanimitate rezoluția de constituire a Adunării Supreme a Basarabiei: Sfatul Țării. Au urmat *Declarația de autonomie a Republicii Democratice Moldovenești* la 2/15 decembrie 1917, apoi, la adăpostul armatei române care a intrat în Basarabia în primele zile ale lui ianuarie 1918, proclamarea independenței Republicii Moldovenești la 12/24 ianuarie 1918 și a unirii acesteia cu România la 27 martie 1918. În volum se face referire la o așa-numită “Grupare «Apostol Culea»” din Sfatul Țării, compusă probabil din deputați-învățători de la sate, care s-ar fi pronunțat în ziua istorică “pentru” unirea cu România.

După desăvârșirea unității naționale, Apostol Culea își dedică energiile și puterea de muncă problemelor teoretice și practice ale învățământului și școlii românești din Basarabia. Obiectivele majore ale elitelor culturale au vizat atunci, în contextul eforturilor de modernizare a societății din primul deceniu interbelic, adaptarea gândirii și orientărilor din sistemele educaționale românești și europene la specificul cultural basarabean. Marile provocări ale pedagogiei românești în Basarabia au fost implementarea noțiunii de “școală națională românească” și construirea unui model de educație și învățământ bazat pe valorile fundamentale ale culturii naționale, pornind de la învățământul în limba maternă, studiul istoriei naționale, al geografiei țării, al patrimoniului cultural național și al celui local. Pregătirea teoretică și talentul scriitoricesc ale lui Apostol Culea au ieșit la iveală în paginile publicației lunare *Școala Basarabiei*, publicație oficială a Directoratului Învățământului Public din Basarabia. Fondată de directorul Învățământului, viitorul academician Ștefan Ciobanu, sub redacția lui Apostol Culea revista s-a tipărit neîntrerupt până în anul 1940, abordând cele mai variate probleme ale învățământului și educației naționale. Apostol Culea a scris zeci de cărți și a publicat sute de studii și articole, de la abecedare pentru preșcolari, la îndrumare pedagogice și metodici de predare a limbii române cu alfabet latin, destinate învățătorilor basarabeni, absolvenți ai școlilor normale din Imperiul rus. Consolidarea școlii românești în provincie s-a realizat în paralel cu o esențială transformare a elementelor umane din educație: profesorii, elevii, părinții, funcționarii publici, preoții, dar autorii conceptului școlii naționale au fost cadrele școlare active. Învățătorii din întreaga Basarabie, ajutați de cadre didactice din Vechiul Regat și din celelalte provincii alipite și de vestiți pedagogi din marile centre universitare au

colaborat la tipărirea unui mare număr de reviste și ziare pedagogice – *Vremea Nouă*, *România Nouă*, *Tribuna*, *Lamura*, *Sfatul Țării*, *Școala Țăranului*, *Căminul Cultural*, *Școala și Viața*, *Albina* –, mai multe decât au existat ulterior în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Apostol Culea s-a implicat personal în înființarea celor mai multe dintre ele, iar pe unele le-a condus. Animator al metodelor activ participative de predare-învățare în Basarabia, în calitate de inspector cultural al Casei Școalelor, mentor al “căminelor culturale” de la țară, al “bibliotecilor școlare”, al “șezătorilor sătești”, al “serbărilor populare” – focare de răspândire a culturii românești –, “Apostol Culea devine, alături de Onisifor Ghibu și Ștefan Ciobanu, o autoritate în direcționarea învățământului primar basarabean în primii cinci ani de după unire”³.

Mai târziu, lui Apostol Culea i-au fost încredințate funcții înalte în Ministerul Instrucțiunii de la București: subdirector, director, șef al Serviciului Extrașcolar din Basarabia. Colaborează cu Dimitrie Gusti la Institutul Social Român, inițiază emisiunea *Ora Satului* de la Societatea Română de Radiodifuziune și, împreună cu ceilalți funcționari de la Institutul Social Român, militează pentru înființarea Muzeului Satului. Aptitudinile pedagogice și administrative i-au fost remarcate de Regele Carol al II-lea, care l-a pus în fruntea Fundației Culturale Regale “Principele Carol”⁴. În 1940, Apostol Culea era directorul Fundațiilor Regale “Mihai I” și autor al unor numeroase cărți didactice, de popularizare, pentru copii, pedagogice și de literatură de călătorii, decorat cu cele mai înalte ordine și medalii conferite de stat, între care “Meritul Cultural”, “Răsplata Muncii”, “Crucea de Onoare”. Ca mulți contemporani, a anticipat tragicele evenimente din vara lui 1940, după cum mărturisesc autorii cărții. În intervalul 1941-1944 își păstrează funcția la Fundațiile Regale, dar “refuză propunerea comuniștilor de a crea o revistă de învățământ”, gest ce a avut consecințe previzibile, la rândul lui. O afecțiune oftalmologică mai veche i s-a agravat prin 1946-1947, astfel că în anul următor, 1948, a fost internat în spital, unde a și decedat în martie 1949.

Manifestarea de la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului și-a atins obiectivele științifice și de popularizare a istoriei și culturii naționale. Centrul de Studii Ruse și Sovietice “Florin Constantiniu” își probează în continuare polivalența, organizând atât simpozioane, dezbateri, mese rotunde dedicate istoriei Rusiei, URSS și spațiului postsovietic în general, cât și prezentări de carte, semnalând publicului larg cele mai valoroase apariții editoriale, în cazul de față contribuția lui Vasile Sturza la colectarea și publicarea surselor primare ale istorici Basarabiei, un instrument de lucru esențial pentru cercetători, și, în paralel, demersul biografic reprezentat de o restituire nobilă și necesară, piesă cu piesă, a perioadei basarabene din viața și faptele scriitorului și pedagogului Apostol Culea.

Octavian Dascăl

³ Ileana Hogeș-Velișcu, *Fervoarea mișcării învățătoarești naționale. Apostol D. Culea și iubirea de copii – ca ideal didactic*, “Tribuna Învățământului. Revistă națională de știință, educație și cultură”, rubrica “Editorial: Invitatul Tribunei”, 13 august 2015 (online).

⁴ *Figuri contemporane din Basarabia*, Chișinău 1939, p. 43-44.